

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

A „jégre tett” strasshofi deportáltak. A magyar-zsidó kényszermunka története és emlékezete Bécsben és környékén 1944-1945-ben

Típus: ANN

NKFI-azonosító: 132718

A kutatás összefoglalója, célkitűzései

1944-ben a német megszállást követően a magyar kormány május és július között közel 440 ezer zsidót deportált Magyarországról, többségében az auschwitz-birkenai megsemmisítő táborba. Június végén három gyűjtőtáborból (Szeged, Debrecen, Szolnok) 15 ezer zsidót nem Auschwitzba, hanem egy Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba deportáltak a magyar és német hatóságok. A deportáltak között nem csak e három település zsidó lakosai voltak, hiszen a gyűjtőtáborokba több tucatnyi környező településen élő zsidót is bezártak. A „jégre tett” kényszermunkások története Bécsben és környékén 1944-1945-ben elnagyoltan ismert fejezete a holokauszt történetének.

Strasshofban valóságos „rabszolga-piac” működött 1944 nyarán. A munkaerőhiánnyal küzdő osztrák vállalkozók itt pótolhatták a gyáraikban, kisüzemeikben és mezőgazdasági birtokaikon hiányzó munkáskezeket. A Magyarországról deportált zsidó családok Bécsben és Alsó-Ausztriában dolgoztak a mezőgazdaságban és kisüzemekben, illetve Bécsben a hadiiparban és a romeltakarításban.

A Szegedi Tudományegyetem (SZTE) és a bécsi Wiesenthal Intézet (VWI) közös projektjének fő célja volt a strasshofi deportálás transznacionális történetének létrehozása, valamint a VWI korábbi, magyarul és németül elérhető, alapvetően topográfiai megközelítésű honlapjának (<http://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/>) fejlesztése és adatbankjának a magyarországi elő- és utótörténettel való kiegészítése, továbbá a website-nak a kutatók és a laikus közönség számára angolul is elérhetővé tétele. Feladatnak tekintettük, hogy eredményeink az iskolai- és felsőoktatásban (Magyarországon és Ausztriában) valamint a helyi, regionális, országos és nemzetközi megemlékezések során is hasznosíthatók legyenek.

Az elért eredmények ismertetése:

Kutatások

A kutatásokat folyamatosan összehangoltan végezték a két intézmény szakemberei, és eredményeinket megosztottuk egymással.

A 2020-as évben megkezdjük a felmérést és a kapcsolatfelvételt az elsődlegesen fontos hazai levéltárakkal és zsidó hitközségekkel Bács-Kiskun, Békés, Csongrád-Csanád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyékben. Ezekben a megyékben több mint száz levéltár, múzeum, könyvtár található fiókintézményekkel együtt, továbbá helytörténeti gyűjtemények, művelődési központok, hitközségek.

Fentiekén túl az alábbi intézményekben számíthatunk releváns dokumentumokra: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Holokauszt Emlékközpont, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Főváros Levéltára, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár. Továbbá a social media oldalain is elérhetők a projekthez kapcsolódó történetek, dokumentumok.

Az intézmények felmérésén túl az első kutató lépéseket Szegeden (MNL Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára, Szegedi Zsidó Hitközség Levéltára, Móra Ferenc Múzeum) kezdtük el. Margittai Linda korábbi szerbiai/vajdasági kutatásaiból válogatta ki azokat a dokumentumokat, amelyek kifejezetten a projekthez kapcsolódnak.

A COVID-19 miatt a tervezett hazai kutatásokat meg kellett szakítanunk és a külföldi kutatásokat sem tudtuk elkezdeni a projekt első szakaszában.

2021-ben (a pandémia okozta nehézségek ellenére) és a további években folytattuk a megkezdett felmérést mindhárom gyűjtőtáborra vonatkozóan, és a több tízezernyi dokumentumból a projekt szempontjából relevánsak kiválogatását, szkennelését a hazai levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban és zsidó hitközségekben.

Elsősorban az Arcanum Digitális Tudománytárnak köszönhetően számos korabeli országos és helyi sajtót online is (pl. Alföldi Ujság, Délmagyarország, Szegedi Új Nemzedék, Néplap /később Tiszántúli Néplap/) tudtunk tanulmányozni. Hangsúlyt helyeztünk a rendszerváltást követően, elsősorban kerek évfordulókon megjelent lapok átnézésére is.

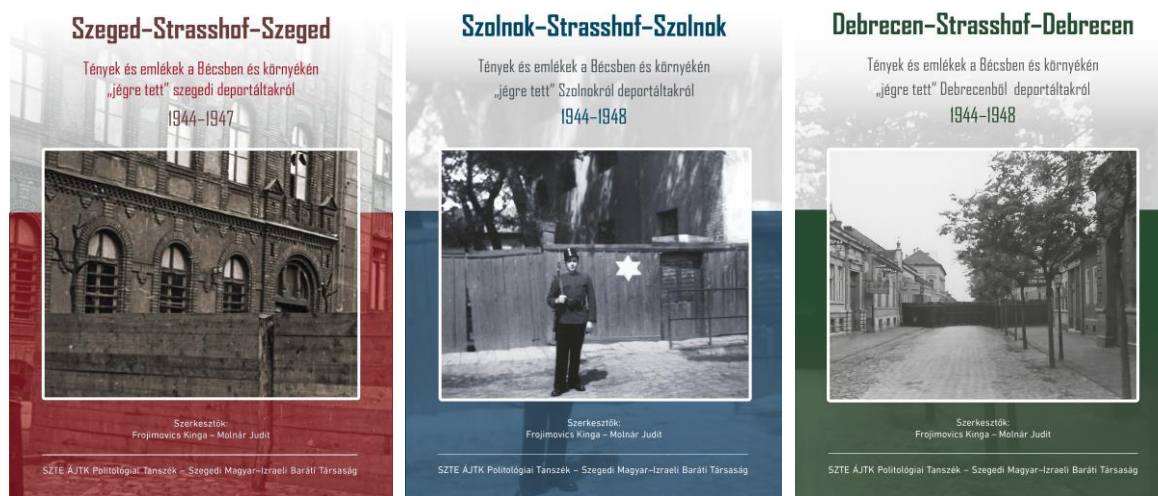
Margittai Linda a második évtől nem vett részt a projektben, ugyanis kilépett a Szegedi Tudományegyetem állományából. Ekkor a kutatásba bevontuk Klacsmann Borbálát (Molnár Judit PhD hallgatóját), majd 2021 decemberétől külső munkatársként Békefi Ákost (Molnár Judit volt hallgatóját) és Karsai László történész professzort, akinek szakértelme nagy segítség volt projektünkben. Két kötetünkben lektorként is számíthattunk rá. Schulmann Judit USA-ban élő történészre szintén 2021 decemberétől számíthattunk elsősorban a dokumentumok, szakszövegek fordításában, szaklektorálásában.

A tervezett külföldi kutatásokat a pandémia miatt töredékesen tudtuk elkezdeni. Frojimovics Kinga Ausztriában a VWI archívumában és a Niederösterreichisches Landesarchiv-ban végzett kutatást, Molnár Judit a jeruzsálemi Yad Vashem Archives online elérhető dokumentumait tanulmányozta. Az egyéb külföldi intézményekben is elsősorban az online elérhető több ezer dokumentumból válogattunk főleg visszaemlékezéseket, fotókat. A Yad Vashem Archives, a washingtoni United States Holocaust Memorial Museum, a Los Angelesi USC Shoah Foundation dokumentumait tanulmányoztuk a projekt teljes időtartama alatt. A VWI több ezer tételes adatbázisába a feltárt (magyar, angol, héber, német nyelvű) visszaemlékezések beépítésre kerültek, illetve egy részüket beemeltük emlékköteteinkbe is. Az angol nyelvűeket kivonatossan fordítottuk, előkészítve a weboldalra.

A családi hagyatékok közül a Debrecenből Strasshofba deportált Pándi Pál naplója külön említést érdemel. A kézirat a Magvető Kiadó gondozásában, a Tények és Tanúk sorozatban 2022-ben jelent meg *Teherpróba* címmel. A sorozatszerkesztő projektünk vezetőjét és bécsi tagjait (Molnár Judit, Frojimovics Kinga, Kovács Éva) kérte fel szakmai segítőnek. A kötet megjelenése után Pándi fia, Kardos András a családi archívumból rendelkezésünkre bocsátott további dokumentumokat, így eddig nem közölt levelezőlapokat tudtunk beépíteni a debreceni emlékkötetünkbe.

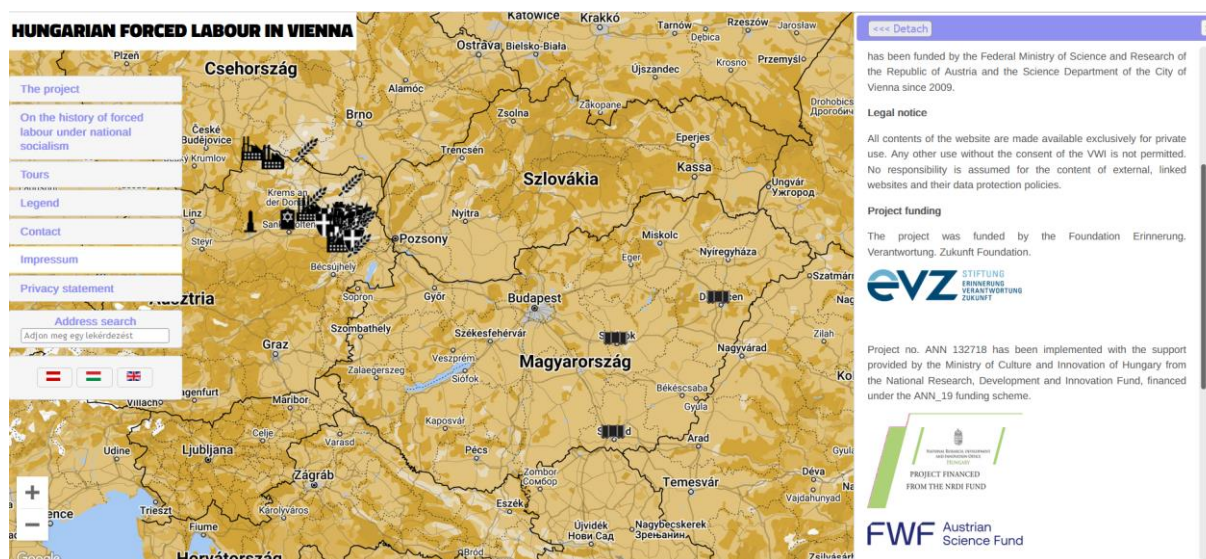
A projekt szempontjából további fontos hagyatékok (a teljesség igénye nélkül), amelyeket felhasználtunk: Frenkel Jenő, Izraelben elhunyt volt szegedi főrabbi hagyatéka; az egykori szegedi bútorkereskedőről, Lengyel Lajosról és családjáról fennmaradt iratok, fotók; Ember Mária író nő hagyatéka, aki 1974-ben *Hajtűkanyar* című dokumentumregényében írta meg ausztriai deportálásának történetét. Erdős Gáspár és felesége strasshofi azonosító számát már közzétettük a család hozzájárulásával. A teljes hagyatéka (melynek legértékesebb része a napló) feldolgozását a későbbiekben tervezzük. A szarvasi Buk-család hagyatékának levelezőlapjait a szolnoki kötetben tettük közzé, melyekből eddig ismeretlen életkörülmények tárulnak elénk.

Legfontosabb eredményeinket– amint arra fentiekben utaltunk – három emlékkötetben közzeltük (2021, 2022, 2024.), melyek nyomtatott formában és online is elérhetők.

Mindezekkel egyidőben a weboldal és adatbázis fejlesztésének előkészületei is megtörténtek, a munkamegbeszéléseken, informatikusokat is bevonva egyeztettük az új funkciók és keresők beépítésének lehetőségeit, valamint feltérképeztük a hasonló típusú weboldalakat.

A VWI weboldalt teljes egészében angol nyelven is elérhetővé tettük. A weboldal adatbázisát folyamatosan tovább építettük magyar, német és angol nyelven, beszerkesztettük a főbb magyar helyszíneket is. A fordítómunkával szinkronban a VWI honlapjának fejlesztése lehetővé tette a meglévő adatbázis bővítését (új helyszínek és dokumentumok beépítését), illetve megtörtént az angol lokalizáció implementációja mind a rendszerépítés és backend, mind a kutatói frontend, mind pedig a térképes vizualizációs felület vonatkozásában. Az adatbázis teljes mérete mintegy 17 000 bejegyzést tartalmaz. Ezek között megtalálhatók a Bécsi Zsidó Vének Tanácsa létesítményei, Bécs város lakótáborai, egyéb táborok, üzemek, náci hatóságok helyszínei, kórházak, temetők, emlékművek, vagonírozási központok. Fontos, közös kutatási eredményünk, hogy az ausztriai munkatáborok listája folyamatosan bővül az újonnan feltárt dokumentumok segítségével. Eddig 75 bécsi és 56 Bécs környéki, alsó-ausztriai táborot tudtunk azonosítani.

Fentiekén túl Molnár Judit Schulmann Judittal és David Alan Rich-kel (amerikai történészek, igazságügy-minisztériumi szakértők) közösen “Gendarmes, Bureaucrats and Jews: A Documentary History of the Destruction of Hungary’s Jews, Spring-Summer 1944” címmel 99 magyar és német dokumentumot rendezett sajtó alá angol nyelven bevezető tanulmánnyal, lábjegyzetekkel, mutatókkal. Az 1944-es deportálás és azon belül külön fejezetben a strasshofi akció története ismerhető meg az amerikai kiadás előtt álló (Berghahn books) – oktatási anyagnak is szánt – kötetből. Várhatóan 2025-ben kerül kiadásra a kötet.

Megemlékezések

A projekt weboldalának bővítésén túl a kutatócsoport tagjai kutatási eredményeiket hazai és nemzetközi konferenciákon/workshopokon ismertették. E szakmai fórumokon való megjelenés mellett kiemelt célunk volt a strasshofi deportálás történetének beemelése a helyi megemlékezések gyakorlatába. Ennek érdekében három emlékkötetet szerkesztettünk, melyeket eddig mindösszesen öt megemlékezésen mutattunk be Szegeden, Budapesten, Szolnokon. (A legközelebbi bemutatóra 2024. november 7-én kerül sor Szegeden, ezt követően Debrecenben 2025 tavaszán.) Ezek a bemutatók elősegítették, hogy újabb családi hagyatékok „kerüljenek elő”, amelyeket egyrészt az aktuálisan következő kötetbe építettünk be, másrészt a weboldalakra szerkesztjük be folyamatosan. A rendezvényeken diákok, tanárok, egyetemi hallgatók, levéltárosok, muzeológusok, túlélők, leszármazottak, érdeklődő lakosok vettek részt. Valamennyinek élénk sajtóvisszhangja volt. A 2021-ben elsőként kiadott szegedi kötetnek, a nagy érdeklődésre tekintettel, 2022-ben utánnyomására került sor.

Mindhárom kötet az SZTE Klebelsberg Könyvtára Repozitóriumából szabadon letölthető (Open Access).

A kötetek szerkezete: Az első részben a szerkesztők (Frojimovics-Molnár) tanulmányai a történeti folyamatot és a hazatérés nehézségeit mutatják be. A második rész a deportálással kapcsolatos hivatalos és családi dokumentumokat, cikkeket tartalmaz hat fejezetbe rendezve, gyűjtőtábor – deportálás, életkörülmények a munkatáborokban, emlékek, hazatérés, felelősségre vonás, emlékezés. Az utolsó lapokon fényképek, iratok láthatók, valamint a bécsi és Bécs környéki munkatáborok listája olvasható.

A bemutatóknak köszönhetően megkeresnek bennünket Szegedről, Szolnokról és Debrecenből deportáltakkal kapcsolatos dokumentumokkal Magyarországon és külföldön élő magánszemélyek a rendezvényeket követően hónapokkal később is. Ezek a családi hagyatékokból előkerülő dokumentumok olyan fontos információkkal gyarapítják ismereteinket, amelyek levéltárakból nem kerülnek elő.

Tudományos rendezvények

A COVID-19 megnehezítette a kutatások mellett a tudományos rendezvények szervezését is, így több, tervezett konferencián való részvétel elmaradt, mindazonáltal a projekt teljes időtartama alatt a vállalt mennyiségben tartottunk előadásokat, részt vettünk workshopokon. Előadásaink közül többet már tanulmánykötetekben, tudományos folyóiratokban lehet olvasni.

2020

A pályázat résztvevői első eredményeiket 2020. szeptember 24-25-én tudták bemutatni az „Ellenállni a gonosznak» Konferencia a 70 éves Karsai László tiszteletére” című online nemzetközi konferencián. Egy közös panelben (Auschwitz helyett Strasshof: kényszermunkások Bécsben és környékén) tartottak előadást az alábbi címekekkel: Molnár Judit (SZTE): Véletlenek. 15 000 főnyi „munkaerő-szállítmány” sorsa 1944 júniusában, Margittai

Linda (SZTE): Párhuzamos történetek. Kísérlet egy kényszermunkára hurcolt család sorsának rekonstruálására, Frojimovics Kinga (VWI): Szeged – St. Veit a.d. Triesting – Szeged, Kovács Éva (VWI): „Normálisak lehetünk még egyáltalán?” Magyar zsidó kényszermunkások a bécsi Áltstenrat egészségügyi intézményeiben, 1944–45.

2021

A népbíróági perek 75 éves évfordulója alkalmából a Wesley János Lelkészképző Főiskola „Az 1946-os népbíróági perek” címmel szervezett konferenciát 2021. május 9-én, melyen Molnár Judit „A csendőrök szerepe, felelőssége a holokausztban a népbíróság elé állított csendőrtisztek pereinek tükrében” címmel tartott előadást, a projekt szempontjából is fontos kérdéseket feszegetve.

2021. szeptember 23–25-én „»...a pislogó gyertyabelet nem oltja ki« – Tisztelgő konferencia Iványi Gábor 70. születésnapjára” című online nemzetközi konferencián tartottak előadást Frojimovics és Molnár:

Frojimovics Kinga (VWI): Magyar zsidó deportáltak vallási élete a bécsi és Bécs környéki családi munkatáborokban 1944/45-ben. Makóról Möllersdorfba: Mindennapi élet egy Bécs környéki hadiüzemben,

Molnár Judit (SZTE): „Feleségem írása”. A szegedi zsidók sorsa a Liebmann család történetén keresztül.

2022

2022. április 5-én a Löw Immánuelre emlékező szegedi konferencián Molnár Judit „Befogadva, kitaszítva, vissza(haza)térve. Löw Immánuel és közössége hetven éve (1878–1947)” címmel tartott előadást, a projekt szempontjából is fontos kérdéseket felvetve.

2022. szeptember 1–3-án a Miskolci Egyetemen „Kádár-korszak, kádárizmus, korlátozott mozgástér: magyar modell?” című országos jelenkor-történeti interdiszciplináris konferencián tartott előadást Molnár és Frojimovics:

Molnár Judit (SZTE): Út Strasshofba. A kiválasztottak emlékei a strasshofi deportálás előzményeiről és az útvonalról,

Frojimovics Kinga (VWI): A strasshofi deportálás szépirodalmi emlékezete a Kádár-korszakban.

2023

2023. március 13-án Frojimovics Kinga és Kovács Éva szemináriumi előadást tartott “Digital methods in research – The website of the Hungarian-Jewish forced labour” címmel a CEU Jewish Studies intézetében Bécsben.

2023. október 6-án a new yorki Columbia University-n a Harriman Institute-ban a Deák István professzorra emlékező konferencián (Celebrating István Deák: Historian, Teacher, Provocateur) Molnár Judit és Karsai László tartott előadást a magyar holokausztról nemzetközi kitekintéssel ugyanakkor személyes történetek bemutatásával.

2023. november 10–12-én a Magyar Tudomány Hónapja keretében a 60 éves Nagy Péter Tibor tiszteletére rendezett, „...ajkain öregbíti a tudományt” című konferencián tartott előadást Molnár Judit: „A csendőrök szerepe 1944-ben a 4. deportálási zónában (szegedi és debreceni csendőrkerület)” címmel. Molnár azt vizsgálta, hogy a csendőrség részéről mit tudtak, illetve mit akartak tudni a „jégre tett” strasshofi deportáltakról.

2023. november 24-én az ELTE Média és Kommunikáció Tanszék szervezésében került megrendezésre a Lévai Jenő-emlékkonferenciára „A tényfeltáró újságírástól a vészkorszak történetírásáig” címmel, melyen Molnár Judit: „Lévai Jenő és a Kasztner-akció: a strasshofi deportáltak” címmel tartott előadást. Molnár azt emelte ki, hogy Lévai ellentmondásosan, részben téves adatokat használt a vészkorszakról írt könyveiben, amelyeket a holokauszt kutatók egy része átvett hibásan. Karsai László: „A történetekkel való szembenézés képtelensége. A holokauszt az 1990 utáni magyarországi emlékezetpolitikában” címmel tartott előadást.

A jeruzsálemi YV Karsai László és Molnár Judit: „Rezső Kasztner, Ottó Komoly and the Zionist resistance in Hungary in 1944” című előadásának absztraktját befogadta, de az izraeli háború miatt a 2023. december 4–6-ra tervezett nemzetközi konferencia időpontját bizonytalan időre elhalasztották a szervezők.

2024

2024. április 9-én az Institute of Advanced Studies Kőszeg (IASK) és az Osztrák Kulturális Fórum, Budapest „Zsidó élet és zsidóellenesség az osztrák-magyar határtérségben 1930–1948” címmel szerveztek nemzetközi konferenciát. Előadóink:

Molnár Judit: A „jégre tett” zsidók útja a 4. deportálási zónából a strasshofi „rabszolgapiacra” / Der Weg der „eingefrorenen” Juden zum „Slavenmarkt” in Strasshof,

Frojimovics Kinga: A bécsi Jüdisches K.Z.-Grabstatte-Eruierungs- und Fürsorgekomitee tevékenysége 1948-1950 között / Die Tätigkeit der wiener Jüdischen K.Z. Grabstatte-Eruierungs- und Fürsorgekomitee.

2024. április 17-én a „Téglagyári mementó” és az „Arctalan árnyak” című dokumentumfilmek előtt tartott bevezető előadást Molnár Judit a szegedi Belvárosi Moziban.

2024. május 12-én a MAZSIHISZ által a Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában szervezett „A cionista ellenállás hősei” című kerekasztal-beszélgetésen Molnár Judit Komoly Ottó és Kasztner Rezső, cionista vezetők 1944-es tevékenységéről beszélt.

2024. május 23–24-én Kolozsváron a Holokauszt- és Genocídiumtanulmányok Intézete nemzetközi konferenciát szervezett „The Holocaust in Northern Transylvania – 80 Years Later” címmel. Előadóink:

Molnár Judit: The role of the German and Hungarian authorities in the Strasshof deportations, Karsai László: German Mass Murderers, Hungarian Collaborators.

A magyar holokauszt 80. évfordulója alkalmából – a projekt zárórendezvényeként, az eredeti vállaláson túl – nemzetközi konferenciát szervezett Molnár Judit az SZTE Jogi Karán 2024. június 6–7-ére Szegeden (30 hazai és határon túli előadóval, közel 200 résztvevővel). Projektünk előadói a konferencián:

Karsai László: Holokauszt Magyarországon és a környező országokban,

Molnár Judit: A német és magyar hatóságok szerepe a strasshofi deportálásokban,

Frojimovics Kinga – Kovács Éva: Családi élet és munkamegosztás az ausztriai kényszermunkatáborokban (1944/45).

A konferenciakötet a Balassi Kiadó gondozásában jelenik meg a holokauszt évfordulós sorozat részeként 2025-ben Molnár Judit szerkesztésében.